

УДК 393(=161.2):[398.4:582.971.1]

БУЗИНА В НАРОДНИХ ДЕМОНОЛОГІЧНИХ ПОВІР'ЯХ УКРАЇНЦІВ

Роман СІЛЕЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології

У статті розглянуті українські народні демонологічні повір'я та ритуальні заборони які стосуються бузини. Встановлено, що основою демонологічних повір'їв про бузину є архаїчні, дохристиянські за походженням поховальні звичаї та обряди. З'ясовано, що бузина в них відіграла функцію меморіального знака.

Ключові слова: Україна, етнологія, рослини, звичаї, обряди, повір'я

У традиційних світоглядних явленнях українського народу, й зокрема демонологічних, помітне місце займають рослини – дерева, кущі, трави. Відомий знавець і дослідник дохристиянських вірувань українців Іван Огієнко вважає, що “древопоклонство, цебто “ращенням” (рослинам. – *Р. С.*) було в нас загальне; гаї та дерева вважалися священними, але про наш культ деревопоклонства знаємо мало”¹. Це повною мірою стосується і такої рослини – куща – як чорна бузина (*Sambucus nigra*). В народі ще й досі побутують різні ритуальні заборони, прикмети, демонологічні оповідки, в яких фігурує ця рослина. Отже розглянемо їх детальніше й спробуємо з'ясувати семантику – міфологічний зміст.

Згідно з народними повір'ями бузину не можна ламати. Порушення цієї заборони загрожувало різними хворобами і нещастями. Подібні повір'я неодноразово фіксували етнографи XIX–XX століть на території Південно-Західного історико-етнографічного регіону України. Зокрема, Михайло Зубрицький записав на Бойківщині таку оповідку: “Хто рубат боз від того умирає. Отець Курило в Липю (турецького повіта) велів паламарови вирубати боз в городі. Він, рубаючи боз, так собі примовлював: “Бзе, не роби мені зле, якби піп не казав, яби тя не рубав”. А в Бистрім (одному із сусідніх сіл. – *Р. С.*) ломали хлопці боз на палички, то руки їм поломило. Аж матері їх віднесли боз на місце і хлопцям подало”². Подібну оповідку з Покуття наводить також Володимир Гнатюк: мешканець с. Далешева “зрубав бзину, хотів колики бити, жиби плів пліт, так зараз руки стали деревом, шо ни міг нічо робити. Так казав зараз плів роскидати, та й тогди му зараз стало лекше, як забрав плів с того місці”³.

Це повір'я й досі побутує в багатьох місцевостях Карпат і Прикарпаття. Наведемо декілька зразків для ілюстрації. “Там, де боз ріс, там навіть не дали його ламати. Казали, шо будут боліти руки, ноги, чи можна навіть з ліжка не встати” (с. Катина Льв.)⁴. “Боз... ранче старі люди казали: не руш, бо може пошкодити[...].” (с. Біличі Льв.)⁵. “Казали колись, шо ту бзину рубати не можна, бо шось шкодит на здоров'є” (с. Гута ІФ.)⁶. “Бзину, казали, шо вольно лишень

тому рвати, хто там не родив сі, а як там народив сі, де бзина росте, то вже ту бзину не торкати. Бо кажуть, що повіє на него недобре. Таке, казали, що й в нас в селі було, що він зрубав, те й їму писок шось скрутило... Вікорчувати – то той, що там не родив сі. Так, як я прийшла до теї хати, то я можу ту бзину і корчувати, і рубати, а вже хто родивсі тут, то вже не” (с. Семаківці ІФ.)⁷.

З огляду на викладене вище є зрозумілою заборона рубати, а особливо корчувати бзину. За повір’ям, “як хто бзину вирубає, то слабує, а чьисом то і вмре”⁸. На Покутті подібні заборонити побутують й в наш час. “ [Бзину] коренувати (викопувати з коренем. – Р. С.) не можна” (с. Красноставці ІФ.)⁹. “Нищити, корчувати бзину не можна” (с. Матвіївці ІФ.)¹⁰. “Не можна рубати бзину” (с. Олієво-Королівка ІФ.)¹¹. “Кажуть, не можна корчувати, не можна палити то дерево (бзину. – Р. С.)” (с. Далешева ІФ.)¹². “Рубати [бзину] можна, лиш копати (викорчовувати. – Р. С.) не можна” (с. Поточище ІФ.)¹³.

Іноді можна почути, що “бзуина... не мона, шоб в обійсті росла. А вона в нас скрізь...” (с. Філіополь Вн.)¹⁴. Відтак, як свідчать етнографічні матеріали, за певних умов можна було порушити згадану заборону, уникнути небезпеки і позбутися бзуини – зрубати і навіть викорчувати її. Зауважимо, що ці умови в різних місцевостях мали відмінності і навіть іноді суперечили одна одній. Зокрема, подекуди її можна зрубати і викорчувати лише в певний день тижня і певної пори дня. “Про бзину кажуть, що після обіда ніколи не можна її рубати, ламати, бо відбирає тобі кінцівки після полудня. Ніколи не можна зачіпати [її] вообше. Її можна вирубати... рано” (с. Воронівці Вн.)¹⁵. “Бзину не можна рубати, хіба що в суботу до полудня” (с. Семаківці ІФ.)¹⁶. Проте частіше час, придатний для знищення бзуини, народна традиція прив’язувала до котрогось із днів великоднього тижня. Зазвичай це були четвер або субота.

Українці на Прикарпатті часто корчували бзину у Великий четвер “перед полуднем”, оскільки вірили, що хто копає її в інший час – неодмінно хворітиме¹⁷. “В Живний четвер її можна викорчовувати. А в ті всі решта дні її можна ламати, але не викорчовувати. А викорчовувати лише в Живний четвер до схід сонця” (с. Чернелиця ІФ.)¹⁸. “Бзину до обіда [можна корчувати]. Але чого то так – до обіда лише, а по обіді не можна – бо може шось сі стати, шось може на людину вліяти чи як то сі каже. То корчували лише у четвер Великодний до полудня” (с. Чернелиця ІФ.)¹⁹. “І казали, що корчувати бзину не мож, лиш у четвер Живний, врано. А якщо тепер треба зрізати, то лиш до корінні, верх. В Живний четвер бзину корчуют, то нікому не пошкодит” (с. Чернелиця ІФ.)²⁰. “Її [бзину. – Р. С.] лише можете зрубати, а корчувати не можна. Лиш у Великодний четвер” (с. Чернелиця ІФ.)²¹. “Бзину все перед Пасков в четвер Живний, то все корчуют. Бо так не можна, бо може спаралізувати. Рубати ламати можна в такі дні, а корчувати лиш у Живний четвер” (с. Копачинці ІФ.)²². “Її не корчуют, лиш у Живний четвер. Бо може людина піти спати. Там шось недобре” (с. Копачинці ІФ.)²³. Її не можна корчувати, лише в Живний четвер, в Чистий четвер. Зламати можна, але корчувати не можна. Та людина помирає. І це таке в Чернелици

було точно (с. Кунисівці ІФ.)²⁴. “Бзина як росте, то її можна зрубати лиш в четвер Великодний” (с. Дубки ІФ.)²⁵. “В Живний четвер досвіта треба вирубувати [бузину], і ше й копійки кинути в корінь і так пригорнути” (с. Кунисівці ІФ.)²⁶.

Значно рідше відповідним для корчування бузини днем вважали великодну суботу. “Казали, в великодну суботу бузину можна викопати – викорчувати і викинути. Не буде рости, щитати... А так... її не мона вивести...” (с. Зозулинці Вн.)²⁷.

Крім того відомі й деякі інші – менш поширені – способи вивести чи знищити бузину. “В нас за хатов є боз (то в нас і зараз вірять), то кажут, шо його мож пересадити в друге місце – його не мож зовсім знищити, треба корінчики лишити” (с. Катина Льв.)²⁸. “Кажут, як сі копле бзину, аби класти копійку. Таке я від старших людей чула. Гроші, шо я плачу... як має шось шкодити, то я плачу. Як вона десь непотрібна в городі, то треба платити – там ставити копійки. Тодги її можна зрізати. [Копійки для того], аби тій людині нічо не шкодило” (с. Гута ІФ.)²⁹. “Рубати її можна, коли цвіте – тоді вона гине” (с. Красноставці ІФ.)³⁰. “Є така днина, шо сі но рубає. Бзину не кивати. Але як бзина всхне, то тодги рубають” (с. Олієво-Королівка ІФ.)³¹.

Крім бузини небезпеку для людини становило також місце, на якому ріс куш. Адже його, подібно до самого куща, вважали “нечистим”. Тому на Покутті, вибираючи для зведення нової оселі “пляц”, такі місця обминали. “Як хто покладе хату там, де росте бзина, то вітак не може там сидіти, бо там гримає шо ночи. Але то можна зараз посвѣщѣньи наймити, тай сі вітправит, тай то щезне вітак”³². “Там, де боз ріс, там [...] не вільно хату ставити, на нім людина не повинна жити” (с. Морозовичі Льв.)³³. “Кажут, шо бзина... не добре там, де бзина є, там не класти хату. Тепер не питає ніхто” (с. Гута ІФ.)³⁴. “Бзину [необхідно] викорчувати, аби там не класти [хату], бо то нечисте [місце]” (с. Чернелиця ІФ.)³⁵.

Подібні заборони будь-що будувати на місці бузини (тобто на “нечистому” місці) в минулому були доволі поширеними, особливо в Карпатах, на Покутті і Підгір’ї³⁶. Адже окреслення “нечисте місце” означало, що певна ділянка в той чи інший спосіб пов’язана з різними демонологічними персонажами або демонологічними проявами. Згідно з віруваннями гуцулів, “на землі є місця “нечисті”, де пробуває чорт; на тих місцях росте звичайно бзина»³⁷. Адже “бзина, то “єго” дрива”. Вірять, шо в бзині сидить чорт й де ростина ся дуже розростає ся, кажуть, шо там пусте місце (“нечисте”)³⁸. “Казали колись, я чула, шо бузини не мона [садити коло хати]. Кажуть, шоб демон не вселився” (с. Зозулинці Вн.)³⁹. “Боз [...] в нім зле сидит (бо боз має діру всередині)” (с. Біличі Льв.)⁴⁰. “Де бзина, там не можна будувати, бо там чорт заведений” (с. Печеніжин ІФ.)⁴¹. “На бзині не можна [нічого будувати], бо то чортове дерево: там дідько, там чорт живе” (с. Коршів ІФ.)⁴². “На бзині хату будувати не можна” (с. Матвіївці ІФ.)⁴³. “На бзині не будували, бо там сидит дідько” (с. Залуччя ІФ.)⁴⁴. “Де

бзина [там] не будували, бо там нечиста сила” (с. Семаківці ІФ.)⁴⁵. “Де бзина – [там] не можна будувати – злий сидит” (с. Підвисоке ІФ.)⁴⁶. “На бзині не будували, [бо] там нечиста сила” (с. Красноставці ІФ.)⁴⁷. “Бзина... кажуть, що то нечиста сила там сидит. Така нечиста сила – чорт, Юзик” (с. Копачинці ІФ.)⁴⁸. “Бзина має всередині порожнину і кажуть, що там сидит той Юзик” (с. Кунисівці ІФ.)⁴⁹. “На бзині хату не клали, кажуть, що то щез би, дідько” (с. Поточище ІФ.)⁵⁰.

Про біди і нещастя, які чекають на мешканців дому, зведеного на місці бузини, можемо мати уявлення з демонологічної оповідки. Її записав наприкінці ХІХ століття Філарет Колесса: “ [...] Тей сли вже хату ставйит, або якій будинок, то не треба на тім місци, де бзина росте. Он у Дашьиві поставив си господар стодолу, тай на самій середині на тоці був корч бзиновий, так уже якось припало. А він корч зрубав, як стодолу ставив. Ну нічого. Поставили, уже все готове – аж ту йому кілька ночий раз по раз приходить щось під вікна, уже певне не шу, як “той”, бодай скамінів; серед ночі приходить, тай каже: “Перекигни си стодолу, бо вмреш!” І зараз під той чьис таки жінка му вмрла і двоє дітей – звичайне: то вже нечиста справа. Тогди він спросив си господарів, тай перекигнули стодолу, аж той тік поминули – тай вже нічого йому не робило”⁵¹.

Подібні демонологічні сюжети, де йдеться про нещастя мешканців, які збудували хату на місці бузини – “нечистому місці” побутують і в наш час. Так, на Снятинщині мешканець села Підвисокого на прізвище “Краковский побудував на такому місци [де росла бузина хату] і хлопец (син господаря. – Р. С.) застрілився (там ще сміття скидали)” (с. Підвисоке ІФ.)⁵². “Пляц нечистий там, де була бзина. Казали, що там діти родять сі каліки і не вестиметься в родині. Казали, що там нечиста сила” (с. Чернелиця ІФ.)⁵³. Подібне повір’я побутувало також на Опіллі: якщо на місці “бузини” поставити хату, то діти народяться каліками (с. Гуменець Льв.)⁵⁴. “ [...] Як бзина, то от в нас на бзинах поклала хату жінка – та й недобре. Каже, що недобре веде сі, та й недобре жие сі, – Бог іго знає... Ну от зараз – підіт по селови скажіт, ’би хтос вирубав бзину... ніхто не буде...” (с. Поточище ІФ.)⁵⁵. Навіть палити в печі бузиною небажано: “Як би палив бзину в хаті, то буде гид (блощиці)”⁵⁶.

У стайні, збудованій на місці бузини “не ведеться” худоба. На Опіллі в селі Старих Стрелищах переказують, що в однієї жінки часто гинула худоба. Ворожбит, до якого вона звернулася за допомогою, порадив пересунути стайню на інше місце, бо “вона стоїт на дикім бзі, тому худоба пропадає”⁵⁷. Навіть бузиновий прут був небезпечний: за повір’ям худобу “можна бити прутом з будь-якого дерева, крім дикої бузини, бо в ній сидить чорт”⁵⁸.

Як бачимо, в народній демонології бузина пов’язана з нечистою силою, чортом й саме тому вона така небезпечна для людини. Це повір’я неодноразово фіксували дослідники ХІХ – ХХ ст. Зокрема, на Волині, за свідченням С. Рокосовської, “повсюдно вірять, що в кущах бузини любить перебувати диявол”⁵⁹. На Гуцульщині також вважали, що “де бзина росте, то там дїтько сидит”⁶⁰.

Про живучість і традиційність для українців цього демонологічного повір'я свідчать також сучасні записи. “Бзина – бзинит. Вона – дідькове дерево. Він його купив, то його кущі, його корінь. Він там має право” (с. Пороги ІФ.)⁶¹. “В бзині дідьки сидять” (с. Довпотів ІФ.)⁶². “То тоже так кажуть – бузина це його дерево” (с. Чернелиця ІФ.)⁶³. “Там (в бзині. – Р. С.) той, щез би. І того, кажут, що [її] не корчуют. Але в мене були бзини тамо, і я викорчувала. Над бзинов недобре будувати” (с. Дубки ІФ.)⁶⁴. “ [...] Кажут, що в бзині сидит злий дух, то може покрутити людину. [...] То там таке, кажут, що сидит, що як його дерево викорчуй, то може людину скрутити, спараліжувати...” (с. Олієво-Королівка ІФ.)⁶⁵. “Бзину не можна корчувати, бо в бзині він сидит постійно. Казали, у кожній бзині – щез би. В нас колись була коршма. Така велиика коршма на ціле село. До тої коршми заїздили, знаєте, кого попало в зимі, заїхали з кіньми... А за цев коршмов, все казали, що є в кутику [нечиста сила]. Шо пуджіло, та й діти сі бояли бігати ввечір. Бо казали, що там, в кутику... то все казали, що там той, щез би. Але за тов коршмов. У кутику. Там були бзини в кутику, і тамка, казали, що там [є нечиста сила]” (с. Поточище ІФ.)⁶⁶. “Бузина недобре коло хати. То чортове дерево” (с. Кунісівці ІФ.)⁶⁷.

З бузиною народна традиція пов'язує різні демонологічні оповідки. “Він” (“дітько”. – Р. С.) сі з'явит всіляко: і коньом і псом переверне сі. Сидит найборше у бзині [...]”⁶⁸. “Сден коваль пив у коршмі до 12 години в ночі. [...] Приходить у свою вулицю, а там сидит у корчі у бзині великий чоловік, тай кури в файку [...]”⁶⁹. “Одного разу корчували дьиді бзину і потому викорчувували і підоймили і піт тов бзинов сиділа велика ропуха у гнізді. І дьиді, як сі запудили, то ту бзину назад там закидали”⁷⁰.

Бузина займає помітне місце також в нижчій міфології інших європейських народів – як слов'янських, так і германських, кельтських, балтських. Наприклад поляки на Помор'ї вірять, що під бузиною перебувають краснолюдки, а германці вважали цей куц місцем перебування духа-опікуна й садили його біля своїх осель⁷¹.

Також місце під бузиною нерідко виступало в українців атрибутом певних шкідливих магічних практик. На Волині, за повідомленням Броніслава Сокальського, “під бзину чарівниця виливає помії і чинить там різні диявольські штуки”⁷². “Як хтось яйце прикопає (зі шкідливою магічною метою. – Р. С), то [слід] викинути його на бзину, а то місце покропити свяченов водичков, і хай тому буде, хто зробив. Крім бзини гіршого дерева нема” (с. Чернелиця ІФ.)⁷³. На Поділлі за традицією воду, якою обмивали мерця, виливали в місце, де ніхто не ходить – зазвичай під корч бузини. Згідно з повір'ям, якщо вступити в такий “сутич”, то все тіло покриється ранами і струпами, яких можна позбутися, помившись кілька разів до сходу сонця свяченою водою⁷⁴. Подібний звичай відомий мешканцям Покуття й в наш час: “Як миют мерце, то треба воду ту висипати на бзину або на неходяче місце. Бо [як вилити на] ходяче – людині переходит. Мертва вода – мили мерце” (с. Чернелиця ІФ.)⁷⁵.

Зауважимо, що не завжди в народному світогляді українців бузина мала негативну оцінку, як джерело демонологічної загрози: “Боз (бзина) – воно не все було таке паскудне; колись боз був добрим деревом, аж коли на нім повісився Юда (власне на бзі)”⁷⁶. Згідно з іншою легендою на бузині повісили великомученицю Варвару, тому бузина нечиста і в ній сидить чорт⁷⁷. (За матеріалами, які Павло Чубинський зафіксував на території Середнього Подніпров’я, “на бузини перш не було ягод, да як повисыли на ий святу Варвару Велькомученьцю, да й скреблы залізными скребачками, до після того на бузини стали родыть ягоди”⁷⁸.) У зв’язку з цим зрідка можна почути й позитивні відгуки, які свідчать про корисність цієї рослини. Зокрема, на Волині, подекуди можна почути, що “бузина оберігає двір, хату, пчолы оберігає” (с. Сапанів (хутір Хотівочка Сапанівська) Трн.)⁷⁹. На Покутті також зрідка стверджують, наче “добре, як є бзина коло хати, то її треба оберігати” (с. Матвіївці ІФ.)⁸⁰. В гуцульському селі Криворівні зафіксовані відомості, що “давню дуже” на Івана Купайла дахи довкола маїли “бзинов”, яка мала оберігати оселю від нечистої сили⁸¹.

Польська дослідниця Тереза Дунін-Карвіцька, розглянувши польські і українські повір’я та заборони, які стосуються бузини, дійшла висновку, що “в Західній Європі пошанівок до неї мав глибше коріння, оскільки ґрунтувався на давньому культі. Вірування і практики, пов’язані з бузиною, на наших землях видаються пізнішими за походженням. [...] Здається, до південної Польщі і західної України якісь вірування могли потрапляти з південного сходу через Семиграддя, куди їх занесли німецькі колоністи. Тому вони більше поширені на сході Польщі і в Україні, ніж в інших регіонах. Негативне ставлення до бузини, її зв’язок зі злим духом може бути наслідком діяльності духовенства, яке прагнуло викоринити “поганське” пошанування цього дерева”⁸².

Матеріали з української демонології дозволяють придивитися ближче до грізного і небезпечного демона (“чорта”, “дітька”), який перебував під бузиновим корчем. Іван Огієнко навіть наводить демонім на позначення цього могутнього таємничого духа: “Бузина, як я вище зазначив, небезпечна рослина, бо в ній сидить бузничий”⁸³. Значний інтерес в цьому контексті становить опис “бузничого”, поданий Владиславом Завадським в етнографічному нарисі про гуцулів: “Дідо або дідух. Це добродушний, ввічливий дух – охоронець дому, який найчастіше перебуває в бузинову кущі поблизу хати. Цей справедливий і веселий дух має незграбну, карликувату постать заледве на одну п’ядь заввишки, велику голову, довге волосся і сиву бороду. Він досить часто згадується в народних повір’ях, що є свідченням його колись тісних зв’язків з людьми”⁸⁴. Аналогічний опис знаходимо й у В. Гнатюка: “Дідо – се опікунча, дивачна істота, що перебуває звичайно в бзині. Він не моторний, не живий, все тіло довге заледве на п’ядь, зате голова велика, з довгим волоссям і довгою сивою бородою”⁸⁵. Також заслуговує на увагу демонім, зафіксований в останній чверті XIX ст. на Покутті: бузину не можна виривати з корінням, “бо там диво сидить, що підвіє” – нашле параліч⁸⁶.

Як бачимо, міфологічна істота, яка перебуває під корчем бузини, має мало спільного з чортом. Натомість у постаті “бузничого” виразно проглядають риси духа-опікуна господарства та його мешканців. У цьому нас додатково переконує сучасний запис з Бойківщини: “В бозі коло хати **годованець** сидит. Він пильнує хату, помагає господарю. Але йому не можна давати солону страву. Чужих він лякає. Але його можна передати комусь. Його можна вигодувати: як курка знесе зносок – перше маленьке яйце, то його бересі під ліву пахву і носитси дев’ять днів: не молитси, не мисєі і він вилуплюєі. [...]” (с. Сушиця Лв.)⁸⁷.

Походження домовика (збірна назва духів-опікунів) як персонажа нижчої міфології тісно пов’язане з предками, з померлим членом сім’ї⁸⁸. В нашому випадку на наявність такого зв’язку вказує передовсім демонім “дідо”, “дідух”. Адже у слов’янській міфологічній традиції “дід” означає не лише “дідусь”, “старигань”, але й “жебрак”, “покійник”, а в множині – “предки”, “духи предків”, “тіні на стіні”⁸⁹.

На користь цієї думки свідчать й деякі інші обставини, на які дослідники досі не звертали належної уваги, а саме прив’язка бузини до **межі, границі**. “Диявол перебуває [...] в бузині на **межі** в полі чи городі; наш селянин нізащо на світі її б не викорчував, побоюючись за своє життя. Адже тоді диявол мститься”⁹⁰. “Бузина, яка росте на **межах**, користується великим пошанівком. Ніхто б не відважився вирубати її цілком з корінням, бо це загрожує покрученням рук або іншим каліцтвом”⁹¹. “Не можна викорчувувати куц чорної бузини, якщо він росте на **межі**, біля **границі** чи **під плотом**, бо можна знайти собі хворобу або навіть смерть”⁹².

Бузина як звичний супутник **межі** в демонологічних оповідках зустрічається й в сучасних польових записах етнологів і фольклористів. Зокрема, на Опіллі “бузину, що росла на городі, а особливо на **межі** чи біля поля, не викорчувували, бо цим можна було викликати в сім’ї хвороби, а навіть і смерть”⁹³. На Покутті “бзини садили, що це бзини – це лиш були **межі**. Але другим боком – це була **меже**, і ти вже знав, що це бзина, бо її зрізав – вона далі росте, далі пускає. (То бзини тільки на межах садили? – Р. С.). На **межах** між сусідами були бзини. В нас кажут, що там сидит нечиста сила, в бзині” (с. Далешева ІФ.)⁹⁴.

Що стосується самої власне межі, то її семантику дослідники вже з’ясували. В українській демонологічній традиції, як зрештою і в поляків, **межа, границя**, а також місце **під плотом** були місцями поховання різних категорій “нечистих” небіжчиків – самовбивць, п’яниць, мертвонароджених унаслідок абортів дітей (“зронків”) тощо⁹⁵. Наприклад, поліщуки на межах села ховали винятково самогубців-вішалників⁹⁶. На Бойківщині на межі закопували “стратчат”⁹⁷. А мешканці Поділля вважали, що на межах покутують душі померлих⁹⁸.

В одній з оповідок, яку нещодавно записано на Покутті, йдеться про поховання такого небіжчика-самовбивці: “Вишняки – то там такі **бзини** ростут, чагарники такі. То навіть там хата недалеко, і навіть **там і богач похований**, він слабував все, жолудок його болів, ну і як він повішев сї, то до хати не брали, але там, де

повішєв сі, і там він де жив. І клали його в трувну не горіниц, а долиниц. То там в тім місци лиш оден цей чоловік похований. То він вдома собі смерть зробив, але там його поховали” (с. Семаківці ІФ.)⁹⁹. У зв’язку з цим не викликає здивування наступне повідомлення: “Не будували, де хтось повісивсі, хтось сі стратив, на бзині, бо то – чортове насіні і не доробишсі” (с. Олієво-Королівка ІФ.)¹⁰⁰.

Традиція поховання під бузиною різних “нечистих” небіжчиків також пояснює заборону рубати її після заходу сонця, адже це час активізації нечистої сили. “І кажут, по заходу сонці не можна... Вже як зайде сонце, то бзину не можна рубати – звівався вітер, вихор звивався і тікав, як рубали. Когось ховали, якусь жінку, шо звіялася дуже... вихор, буря. Шо вона мала нечистого в собі, шо вона якось передавала комусь... комусь по родині чи кому” (с. Поточище ІФ.)¹⁰¹.

Розглянутий матеріал дозволяє зробити висновок, що походження ритуальних заборон та демонологічних повір’їв про бузину пов’язане з архаїчними поховальними звичаями. Зокрема, так званих “нечистих” мерців (самогубців, нехрещених немовлят) ховали на межах і границях, під плотом, а бузина виконувала функцію меморіального знака. За традицією українці Південно-Західного історико-етнографічного регіону розглядали наявність бузини як вказівку на можливе поховання під нею небезпечного “нечистого” покійника. Подекуди навіть садили цей кущ на таких похованнях, що своєю чергою, пов’язане з давнім звичаєм садити на могилах дерева¹⁰². У слов’янській демонології різні демонічні персонажі походять, як відомо, від різних категорій померлих. Відтак твердження Т. Дунін-Карвіцької про німецькі запозичення є поспішним і не витримує критики.

AN ELDER TREE IN DEMONOLOGICAL BELIEFS OF UKRAINIANS

Roman SILETSKIY.

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ethnology.

In the article we reviewed the Ukrainian people’s demonological beliefs and ritual prohibitions relating to elder tree. We found that the basics of such beliefs are archaic, pre-Christian burial rituals. We also discovered that an elder tree played a role as a memorial table.

Key words: Ukraine, ethnology, plants, customs, rituals, beliefs.

¹ *Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : Історично-релігійна монографія / Іларіон митрополит. – К. : АТ “Обереги”, 1992. – С. 52.*

² *Зубрицький М. Будинки і майстри / Михайло Зубрицький // Житє і Слово. – Львів, 1895. – Т. 3. – С. 73.*

³ *Гнатюк В. Знадоби до української демонології. –Т. II. – Вип. 1 / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXIII. – С. 17–18.*

⁴ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ). – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 200-Е. – Арк. 4. Цитуючи польові матеріали, вказуємо лише назву населеного пункту і скорочено область: Вінницька – Вн., Івано-Франківська – ІФ, Львівська – Лв., Тернопільська – Трн.

⁵ Там само. – Арк. 10.

⁶ Там само. – Спр. 199-Е. – Арк. 8.

⁷ Записано 10.07.2015 р. в с. Семаківцях Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. від Катерини Ільківни Ковальської, 1924 р. народж.

⁸ *Гнатюк В.* Знадоби до української демонології. –Т. II. – Вип. 1. – С. 5.

⁹ Записав Роман Радович 2005 р.

¹⁰ Зап. Р. Радович 2005 р.

¹¹ Зап. 11.07.2015 в с. Олієво-Королівці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. від Анастасії Олексіївни Шевчук, 1937 р. народж.

¹² Зап. 12.07.2015 р. в с. Далешєво Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. від Марії Степанівни Хом'як, 1933 р. народж.

¹³ Зап. 14.07. 2015 р. в с. Поточищі Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. від Петра Леонівича Семенюка, 1948 р. народж., Марії Федорівни Заморсько, 1925 р. народж.

¹⁴ Архів ЛНУ. – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 526-Е. – Арк. 16.

¹⁵ Там само. – Арк. 11.

¹⁶ Зап. Р. Радович 2005 р.

¹⁷ *Gustawicz Br.* Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzictwie przyrody. – Cz. 2 : Rośliny / Bronisław Gustawicz // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej (далі – ZWAK). – Kraków, 1882. – Т. VI. – С. 290.

¹⁸ Зап. 3.07.2015 р. в с. Чернелиці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. від Ганни Василівни Яценюк, 1937 р. народж.

¹⁹ Зап. 3.07.2015 р. в с. Чернелиці від Марії Миколаївни Кловатої, 1926 р. народж.

²⁰ Зап. 8.07.2015 р. в с. Чернелиці від Олени Степанівни Сидорак, 1932 р. народж.

²¹ Зап. 13.07.2015 р. в с. Чернелиці від Ганни Василівни Каглян, 1940 р. народж.

²² Зап. 5.07. 2015 р. в с. Копачинцях Городенківського р-ну від Ганни Дмитрівни Теремко, 1954 р. народж.

²³ Зап. 5.07. 2015 р. в с. Копачинцях від Ганни Яківни Струк, 1941 р. народж.

²⁴ Зап. 6.07. 2015 р. в с. Кунисівцях Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. від Параски Василівни Кошки, 1954 р. народж.

²⁵ Зап. 7.07.2015 р. в с. Дубках Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. від Параски Іванівни Кравчук, 1928 р. народж.

²⁶ Зап. 6.07.2015 р. в Кунисівцях Городенківського р-ну від Галини Іванівни Артиш, 1957 р. народж.

²⁷ Архів ЛНУ. – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 526 – Е. – Арк. 5.

²⁸ Там само. – Спр. 200 – Е. – Арк. 4.

²⁹ Там само. – Спр. 199 – Е. – Арк. 8.

³⁰ Зап. Р. Радович 2005 р.

³¹ Зап. 11.07.2015 в с. Олієво-Королівці від Анастасії Олексіївни Шевчук, 1937 р. народж.

³² *Гнатюк В.* Знадоби до української демонології. –Т. II. – Вип. 1. – С. 18.

³³ Архів ЛНУ. – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 200 – Е. – Арк. 21.

³⁴ Архів ЛНУ. – Спр. 199 – Е. – Арк. 8.

³⁵ Зап. 13.07.2015 р. в с. Чернелиці від Ганни Василівни Каглян, 1940 р. народж.

³⁶ Див.: *Сілецький Р.* Традиційна будівельна обрядовість українців : монографія / Роман Сілецький. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 83.

³⁷ *Онищук А.* Матеріали до гуцульської демонології. Записані у Зелениці, надвірнянського повіта, 1907 – 1908 / Антін Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. XI. – С. 4.

- ³⁸ Там само. – С. 45.
- ³⁹ Архів ЛНУ. – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 526 – Е. – Арк. 5.
- ⁴⁰ Там само. – Спр. 200 – Е. – Арк. 10.
- ⁴¹ Там само. – Спр. 192 – Е. – Арк. 12.
- ⁴² Зап. Р. Радович 2005 р.
- ⁴³ Зап. Р. Радович 2005 р.
- ⁴⁴ Зап. Р. Радович 2005 р.
- ⁴⁵ Зап. Р. Радович 2005 р.
- ⁴⁶ Зап. Р. Радович 2005 р.
- ⁴⁷ Зап. Р. Радович 2005 р.
- ⁴⁸ Зап. 5.07. 2015 р. в с. Копачинцях від Ганни Дмитрівни Теремко, 1954 р. народж.
- ⁴⁹ Зап. 6.07. 2015 р. в с. Кунисівцях від Параски Василівни Кошки, 1954 р. народж.
- ⁵⁰ Зап. 14.07. 2015 р. в с. Поточищі обл. від Петра Леонівича Семенюка, 1948 р. народж., Марії Федорівни Заморської, 1925 р. народж.
- ⁵¹ Колесса Ф. Людові вірування на Підгір'ю (В с. Ходовичах стрийського пов.) / Філярет Колесса // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. 5. – С. 89.
- ⁵² Зап. Р. Радович 2005 р.
- ⁵³ Зап. 8.07.2015 р. в с. Чернелиці від Олени Степанівни Сидорак, 1932 р. народж.
- ⁵⁴ Зап. Р. Радович 1998 р.
- ⁵⁵ Зап. 14.07. 2015 р. в с. Поточищі від Катерини Михайлівни Семенюк, 1919 р. народж.
- ⁵⁶ Опицюк А. Матеріяли до гуцульської демонології. Записані у Зелениці, надвірнянського повіта, 1907 – 1908. – С. 45.
- ⁵⁷ Зап. Р. Радович 1998 р.
- ⁵⁸ *Strzetelska-Grynbergowa Z.* Staromiejskie : Ziemia i ludność / Zofija Strzetelska-Grynbergowa. – Lwów, 1899. – S. 465.
- ⁵⁹ *Rokossowska Z.* O świecie roślinnym wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim / Zofija Rokossowska // ZWAK. – Kraków, 1889. – T. XIII. – S. 189.
- ⁶⁰ *Falkowski J.* Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / Jan Falkowski. – Lwów, 1938. – S. 84. – (Prace etnograficzne. Wydawnictwo Towarzystwa ludoznawczego we Lwowie / Pod red. A. Fischera. – № 4).
- ⁶¹ Архів ЛНУ. – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 199 – Е. – Арк. 12.
- ⁶² Там само. – Спр. 194 – Е. – Арк. 3.
- ⁶³ Зап. 3.07.2015 р. в с. Чернелиці від Ганни Василівни Яценюк, 1937 р. народж.
- ⁶⁴ Зап. 7.07.2015 р. в с. Дубках від Параски Іванівни Кравчук, 1928 р. народж.
- ⁶⁵ Зап. 11.07.2015 в с. Олієво-Королівці від Анастасії Олексіївни Шевчук, 1937 р. народж.
- ⁶⁶ Зап. 14.07. 2015 р. в с. Поточищі від Катерини Михайлівни Семенюк, 1919 р. народж.
- ⁶⁷ Записано 6.07.2015 р. в с. Кунисівцях від Олени Михайлівни Липки, 1954 р. народж.
- ⁶⁸ *Гнатюк В.* Знадоби до української демонології. –Т. II. – Вип. 1. – С. 5.
- ⁶⁹ Там само. – С. 32.
- ⁷⁰ Там само. – С. 101.
- ⁷¹ Див.: *Dunin-Karwicka T.* Dziki bez w folklorze Europy ze szczególnym uwzględnieniem Słowiańszczyzny / Teresa Dunin-Karwicka // Drzewo na miedzy. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012. – S. 88–90.
- ⁷² *Sokalski Br.* Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. – Lwów, 1899. – S. 254.
- ⁷³ Зап. 8.07.2015 р. в с. Чернелиці від Олени Степанівни Сидорак, 1932 р. народж.
- ⁷⁴ *Mroczo Fr. X.* Śniatyńszczyzna. Przyczynek do etnografii krajowej / Franz Xawery Mroczo. – Lwów, 1897. – Cz. 1. – S. 76.
- ⁷⁵ Зап. 8.07.2015 р. в с. Чернелиці від Олени Степанівни Сидорак, 1932 р. народж.

⁷⁶ Франко І. Людові вірування на Підгір'ю / Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. 5. – С. 166.

⁷⁷ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : Історично-релігійна монографія / Іларіон митрополит. – С. 55.

⁷⁸ Чубинський П. Мудрість віків : (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського) : У 2 кн. / Павло Чубинський. – К. : Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – С. 86.

⁷⁹ Архів ЛНУ. – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 204 – Е. – Арк. 8.

⁸⁰ Зап. Р. Радович 2005 р.

⁸¹ Галайчук В. Міфологічні уявлення про рослини / Володимир Галайчук // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Львів, 2006. – Т. 2 : Етнологія та мистецтвознавство. – С. 591.

⁸² Dunin-Karwicka T. Dzikie bez w folklorze Europy ze szczególnym uwzględnieniem Słowiańszczyzny. – S. 100.

⁸³ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : Історично-релігійна монографія. – С. 130.

⁸⁴ Zawadzki W. Huculi : Szkic etnograficzny / Władysław Zawadzki // Kłosy. – Warszawa, 1872. – Т. XV. – С. 233.

⁸⁵ Гнатюк В. Знадоби до української демонології. [Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків]. – Т. II. – Вип. 1 / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXIII. – С. XXIII.

⁸⁶ Hodoly L. Mały przyczynek do wierzeń i podań ludowych o zwierzętach i roślinach / Ludwik Hodoly // ZWAK. – Kraków, 1882. – Т. VI. – С. 320.

⁸⁷ Архів ЛНУ. – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 193 – Е. – Арк. 7.

⁸⁸ Левкиевская Е. Е. Домовой / Е. Е. Левкиевская // Славянские древности : этнолингвистический словарь под общ. ред. Н. И. Толстого. В пяти томах. – Москва : “Международные отношения”, 1999. – Т. 2 : Д–К (Крошки). – С. 120–121.

⁸⁹ Седакова И. А. Дед / И. А. Седакова // Славянские древности : этнолингвистический словарь под общ. ред. Н. И. Толстого. В пяти томах. – Москва : “Международные отношения”, 1999. – Т. 2 : Д–К (Крошки). – С. 41.

⁹⁰ Mroczo Fr. X. Śniatyńszczyzna. Przyczynek do etnografii krajowej. – S. 21.

⁹¹ Reichert J. Doliniany w pow. Rohatyńskim. Opis wsi, ludności, jej obrzędy i zwyczaje / J. Reichert // Kronika powiatu Rohatyńskiego. – Rohatyn, 1927. – Zesz. 3–4. – S. 47.

⁹² Sokalski Br. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. – S. 254.

⁹³ Зап. Р. Радович 1998 р.

⁹⁴ Зап. 12.07.2015 р. в с. Далешева від Марії Степанівни Хом'як, 1933 р. народж.

⁹⁵ Див.: Кузьмінська Б. Межа в традиційних демонологічних уявленнях опілян / Божена Кузьмінська // Народознавчі Зошити. – Львів, 2006. – № 1–2. – С. 47–54; Adamowski J. Kulturowe funkcje miedzy / Jan Adamowski // Etnolingwistyka. – Lublin, 1991. – № 4. – С. 69–70.

⁹⁶ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди / Валентина Конобродська. – Житомир : “Полісся”, 2007. – Т. 1. Етнолінгвістичні студії. – С. 208–209.

⁹⁷ Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 223.

⁹⁸ Там само. – С. 377.

⁹⁹ Записано 10.07.2015 р. в с. Семаківцях від Катерини Ільківни Ковальської, 1924 р. народж.

¹⁰⁰ Зап. Р. Радович 2005 р.

¹⁰¹ Зап. 14.07. 2015 р. в с. Поточищі від Петра Леоновича Семенюка, 1948 р. народж., Марії Федорівни Заморсько, 1925 р. народж.

¹⁰² Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди. – С. 204–205.